

KRONOLOGIJA DOGAĐAJA NA PODRUČJU KOTARA GACKO OD ČETNIČKOG ZAUZIMANJA FOČE U PROSINCU 1941. DO OPERACIJE FOČA KRAJEM TRAVNJA 1942.

Šumanović, Vladimir

Source / Izvornik: **Polemos : časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, 2015, XVIII, 29 - 46**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:258717>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for
Croatian Studies](#)

KRONOLOGIJA DOGAĐAJA NA PODRUČJU KOTARA GACKO OD ČETNIČKOG ZAUZIMANJA FOČE U PROSINCU 1941. DO OPERACIJE FOČA KRAJEM TRAVNJA 1942.

Vladimir Šumanović *

UDK: 94(497.6)“1941/1942”

006.95(497.6)“1941/1942”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 5. V. 2015.

Prihvaćeno: 7. IX. 2015.

SAŽETAK

U ovom radu autor opisuje slijed događaja na području kotara Gacko od prosinca 1941. do sredine svibnja 1942. U ovom šestomjesečnom razdoblju vlast Nezavisne Države Hrvatske na tom su području ugrožavale prvo četničke snage, koje su početkom siječnja 1942. u kotar Gacko došle iz kotara Foča, a zatim partizanske snage koje su postupno širile svoj utjecaj iz smjera Crne Gore. U drugoj polovici siječnja, u srpskim selima gatačkog kotara započeo je sukob četnika i partizana u kojem su pobijedili partizani. Nakon toga, partizani su kontinuirano jačali, a snagu su manifestirali napadom na Borač. Od potpunog osvajanja cijelog kotara partizane je zaustavila intervencija talijanske vojske krajem travnja. Nakon talijanske akcije partizani su oslabili i potom u potpunosti nestali iz kotara Gacko i njegovog šireg područja.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, kotar Gacko, četnici, partizani, muslimanska milicija, talijanska vojska, Borač.

UVOD

Od početka ustanka na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH), tijekom ljeta 1941., kotar Gacko bio je najnestabilnije područje. Prema administrativnoj podjeli NDH, kotar Gacko nalazio se na sjeveru Velike župe Dubrava sa sjedištem u Dubrovniku. Južno od kotara Gacko nalazio se kotar Bileća, također u sastavu Velike župe Dubrava. Zapadno se nalazio kotar Nevesinje, koji je bio dio Velike župe Hum sa sjedištem u Mostaru. Sjeverno od kotara Gacko bili su kotarevi Foča i Sarajevo iz sastava Velike župe Vrhbosna sa sjedištem u Sarajevu, dok je istočno od kotara Gacko bila granica s Crnom Gorom.

* Vladimir Šumanović (vlado.sumanovic@gmail.com) je magistar povijesti i doktorand povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Kotar Gacko imao je dva veća mjesta, Avtovac i Gacko, oko kojih su bila sela različite veličine. Na području kotara živio je podjednak broj Muslimana i Srba, dok je postotak Hrvata (katolika) bio gotovo zanemariv.¹ Zbog konfiguracije područja, blizine crnogorske granice i velikog postotka srpskog stanovništva, u kotaru Gacko izbio je prvi ustanak u NDH, poznat kao „lipanjski ustanak“ (Marijan 2003). Sredinom rujna 1941. talijanska postrojba od 1500 vojnika, u sklopu zauzimanja južnog područja NDH (tzv. II. i III. zone), zauzela je Gacko² te su se otada u Avtovcu i Gacku nalazile talijanske posade iz sastava 32. divizije Marche.³

Premda je hrvatska vlast u Gackom bila svjesna da se bez prisutnosti talijanske posade Gacko ne bi moglo održati,⁴ talijanski zapovjednik u Gacku Alessandro Lusana doživljavao je izuzetno negativno, kao osoba koja se u tajnosti dogovara s predstavnicima ustanika i opstruira rad hrvatskih vojnih tijela.⁵ Štoviše, hrvatsko zapovjedništvo smatralo je da su postupci lokalnih ustanika bili motivirani glasinama, koje su prenosili talijanski vojnici, kako će istočna Hercegovina pripasti Crnoj Gori.⁶

Uz talijansku posadu, u Gacku su bile i hrvatske postrojbe sastavljene od domobranstva i oružništva, te njima podređene seoske milicije iz okolnih muslimanskih sela. U Gacku se nalazila III. satnija I. bojne Vojne krajine pod zapovjedništvom domobranskog natporučnika Dragutina Šimunčića⁷ i oružnički vod Gacko pod zapovjedništvom oružničkog natporučnika Đure Kidnela, s postajama u selima Međulići, Ključ i Šipovica.⁸ I domobranska i oružnička posada formalno su bile podređene svojim matičnim postrojbama iz Bileće, I. bojni Vojne krajine i Oružničkom krilu Bileća,⁹ ali su zbog prekinutih komunikacija s Bilećom uglavnom bile prepuštene same sebi.¹⁰ Postrojbi Ustaške vojnice u neposrednoj blizini nije bilo od rujna 1941.,¹¹ a najbliža,

¹ Republika Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Fond: Velika župa Dubrava, broj signature 1502 (dalje: HR-HDA-1502), kutija 1. Broj: 27./1941.: Izvješće Velike župe Dubrava od 18. 11. 1941.

² HR-HDA-1502, kut. 3, 398./41.: Izvješće K. O. Gacko od 18. 9. 1941.

³ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *Zbornik*), IV. sv., knjiga 5. 1953. Str. 350: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.; Mirošević (2014).

⁴ HR-HDA-1502, kut. 2, 344./41.: Izvješće K. O. Gacko od 11. 9. 1941.

⁵ HR-HDA-1502, kut. 3, 52./41.: Izvješće zapovjednika I. bojne Vojne krajine podpukovnika Rudolfa Jagića od 16. 10. 1941.

⁶ HR-HDA-1502, kut. 1, 625./41.: Izvješće K. O. Gacko od 15. 11. 1941.

⁷ HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42.: Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.

⁸ HR-HDA-1502, kut. 1, 625./41.: Izvješće K. O. Gacko od 15. 11. 1941.; kut. 10, 383./42.: Izvješće K. O. Gacko od 11. 6. 1942.; kut. 3, 52./41.: Izvješće zapovjednika I. bojne Vojne krajine Jagića od 16. 10. 1941.; *Zbornik*, IV/5, 348: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁹ HR-HDA-1502, kut. 3, 52./41.: Izvješće zapovjednika I. bojne Vojne krajine Jagića od 16. 10. 1941.; kut. 7, 705./42.: Izvješće zapovjednika 4. oružničke pukovnije pukovnika Konstanina Pavića od 30. 3. 1942.

¹⁰ HR-HDA-1502, kut. 1, 54./41.: Izvješće K. O. Gacko od 5. 11. 1941.; kut. 4, 9./42.: Izvješće K. O. Gacko od 28. 2. 1942.

¹¹ HR-HDA-1502, kut. 1, 2449./41.: Naredba zapovjednika Jadranskog divizijskog područja generala Đure Isera od 6. 9. 1941.

satnija sarajevske bojne, bila je u Konjicu.¹²

Muslimanska milicija bila je podijeljena u sedam satnija, a vodili su je domobranski natporučnik Čamil Krvavac i vodnik Uzeir Džubur.¹³ Njezina sjedišta bila su skup sela Borač (sa sjeverozapadne strane Gacka) i skup sela Fazlagića Kula (sa sjeveroistočne strane Gacka). Borač je smatran prirodnom obranom mjesta pa je hrvatska posada prilikom planiranja obrane Gacka polazila od pretpostavke da se Gacko može obraniti onoliko dugo koliko je Borač neosvojen od ustanika.¹⁴ Zbog sigurnosti Borača, posada iz Gacka bila je usmjerena prema sjeveru i zapadu, odnosno na usku suradnju s posadama u Foči, Kalinoviku, Ulogu i Nevesinju.

Komunikacija koja je povezivala Foču s Kalinovikom, te odatle s Ulogom i Nevesinjem, bila je ključna za obranu gatačkog kotara te je, u skladu s tim, obrana u Gacku ovisila o održanju tih uporišta.¹⁵ Problem pri održanju ove komunikacije za gatačku posadu bilo je to što je ona čitavom svojom površinom pripadala susjednim kotarima (fočanskom i nevesinjskom).

Dodatni problem za održanje vlasti u kotaru Gacko bila je okolnost da je čitav kotar, za razliku od Nevesinja, u komunikacijskom smislu bio relativno nevažan.¹⁶ Zbog toga posada iz Nevesinja nije imala primarni interes intervenirati izvan svog operativnog područja, što je za vojsku u kotaru Gacko značilo da njezino održanje ovisi o vlastitim snagama. Svjesna važnosti komunikacije, koja se nalazila na području susjednih kotareva, hrvatska posada iz Gacka često je intervenirala diljem tog područja. Te akcije vodio je zapovjednik postaje Šipovica, oružnički razvodnik Marijan Banovac, čije su ophodnje bile sastavljene od tamošnjih oružnika i muslimanske milicije.¹⁷

Sukladno važnosti spomenute komunikacije, Borač, a time i Gacko, postali su ugroženi nakon što su četničke postrojbe 5. prosinca zauzele Foču (Tito 1983a: 253, 255, bilješke 355 i 369), a zatim, uz izuzetak Kalinovika, i cijeli fočanski kotar.¹⁸ Neposredna opasnost osjetila se 24. prosinca, kada je iz planinskih sela na području južnog dijela fočanskog kotara u Borač stiglo 3500 muslimanskih izbjeglica koji su

¹² Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Mostar, Zbirka ustaško-domobranskih dokumenata bez broja signature (dalje: ZUDD), kut. 4, 275./42.: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 18. 2. 1942.

¹³ HR-HDA-1502, kut. 9, 646./42.: Izvješće K. O. Gacko od 9. 5. 1942.

¹⁴ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 1. 1. 1942.; Isto, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.

¹⁵ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 1. 1. 1942.

¹⁶ Kotar Nevesinje bio je važna komunikacijska točka koja je povezivala Mostar s Kalinovikom i Trnovom te Sarajevom, čineći tako, uz cestu preko Konjica, drugu važnu komunikaciju između Sarajeva i Mostara.

¹⁷ HR-HDA-1502, kut. 3, 52./41.: Izvješće zapovjednika I. bojne Vojne krajine Jagića od 16. 10. 1941.

¹⁸ HR-HDA-0491, Opće upravno povjereništvo NDH kod II. armate talijanske vojske / Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“, Broj: 1635/1942.: Iskaz Dragutina Očka 29. 1. 1942.

pobjegli pred četnicima.¹⁹ U tim je uvjetima Borač došao na prvu crtu obrane ne samo protiv lokalnih ustanika, sastavljenih od srpskog stanovništva iz okolnih sela, nego i protiv snažne grupacije koja se utvrdila na sjeveru nakon što je prethodno postigla sporazum s talijanskom vojskom.²⁰

DOGAĐAJI TIJEKOM PROSINCA I SIJEČNJA

S 31. prosinca na 1. siječnja napadnuta je oružnička postaja Fojnica na komunikaciji između Nevesinja i Gacka. Posada od 10 oružnika uspjela se obraniti, ali je imala dvojicu ranjenih i jednog nestalog oružnika. Napadača je navodno bilo između 30 i 40, a pretpostavljalo se da je riječ o Srbima iz obližnjih sela Gradine i Nadinića.²¹ U trenutku napada, zapovjednik postaje Roko Rogina bio je u Gacku, a na svoje mjesto krenuo je 2. siječnja, kada je na putu do Fojnice napadnut i ranjen. Osim njega, tada su ranjena i dvojica domobrana od kojih je jedan zarobljen i odveden.²²

Oružnička postaja Fojnica i prije je doživljavala ovakve napade, koje je relativno lako uspijevala odbiti. Ako su svako malo mogle dobiti pojačanje od naoružanog muslimanskog stanovništva iz okolnih sela, ili brzu intervenciju hrvatske ili talijanske vojske iz okolnih većih garnizona poput Kalinovika, Nevesinja i Gacka, postaje njezine veličine mogle su se održati. Međutim, pad Foče drastično je izmijenio situaciju jer je u Gacko, osim brojnih civilnih izbjeglica i demoralizirane malobrojne posade koja se povukla bez borbe, stigla i spoznaja o brojnosti neprijatelja koji se vrlo brzo iz pravca sjevera, odnosno okolice Kalinovika, mogao spustiti do Nevesinja ili Gacka i bez prevelikih gubitaka zauzeti oružničke postaje veličine poput one u Fojnici.

Psihozu u mjestu pojačavali su i muslimanski izbjeglice iz Foče, koji su prenosili vijesti o talijanskoj suradnji s četnicima. Kao što se fočanska posada na talijanski pritisak povukla iz Foče, isto se moglo dogoditi s nekom od posada koje su Gackom osiguravale opstanak. U tim uvjetima, najjača sigurnost za Gacko u vojnom i psihološkom smislu bio je Borač, čiju je posadu i izuzetno pesimistički nastrojena vlast u Gackom ocijenila kao „dobro naoružanu”. Kako bi se izvidjelo kretanje neprijatelja iz pravca sjevera, potkraj prosinca u Borač je stigao zapovjednik oružničkog voda Gacko Đuro Kindel „sa većim brojem oružnika sa svrhom da spriječi dalje nadiranje četnika i komunista”.²³

Kindel je po dolasku dobio informacije iz prve ruke, jer se ophodnja, koja je iz Borča pod vodstvom zapovjednika postaje Šipovica Marijana Banovca bila upućena u kanjone Sutjeske da izvidi planinska područja između Foče i Borča, vratila nekoliko dana ranije. Ophodnja sastavljena od oružnika i 300 milicionara iz borčanskih sela uvjerila se da su tamošnja srpska sela dobro naoružana i spremna za napad. Tijekom

¹⁹ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.

²⁰ HR-HDA-0491, 1635/1942.: Iskaz Dragutina Očka 29. 1. 1942.

²¹ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 1. 1. 1942.

²² HR-HDA-1502, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.

²³ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 1. 1. 1942.

prosinačkog izviđanja, ophodnja se sukobila s naoružanim stanovnicima u Popovom Mostu i Ljubinji, u kojima je ubila 19, odnosno 23 naoružana stanovnika, koji su u izvješću označeni kao „četnici“. Nakon toga se zbog njihovog „jakog pritiska“, 25. prosinca, vratila u Borač.²⁴

U Borču je Kindel primio vijest o napadu na Fojnicu, zbog čega je donio odluku o nasilnom izviđanju šireg područja. Budući da su Fojnicu napali naoružani stanovnici okolnih srpskih sela, Kindel je donio odluku da, ako ophodnju tijekom izviđanja napadnu naoružani stanovnici, sela iz kojih je pucano mogu spaliti. U jednoj od ophodnji, poduzetoj dan nakon Kindelove zapovijedi, 4. siječnja, kod sela Vratlo napadnuta je posada sastavljena od lokalnih milicionara i dijela oružničkog voda koji se početkom prosinca povukao iz Foče. Prilikom napada poginuo je fočanski oružnik Ramo Pršeš. Napadači su se povukli u selo Bodežišta, a ophodnja ih je slijedila i napala selo. Prema službenom izvješću, borba oko Bodežišta trajala je cijeli dan, nakon čega je selo „uništeno“. U napadu je poginulo 8 pripadnika ophodnje, dok ih je 7 ranjeno. Stanovnici Bodežišta imali su čak 200 ubijenih, što s obzirom na karakter borbi djeluje izuzetno mnogo, ako u taj broj nisu uračunati i civili koji su pobijeni nakon što je selo zauzeto.²⁵ Uspjeh (zauzimanje Bodežišta i Vratla) je bio kratkotrajan jer su iste noći, s 4. na 5. siječnja, naoružane skupine srpskih seljaka napale muslimanska sela Bahore i Mrđenoviće, zauzevši ih i spalivši do jutra.²⁶

Međutim, glavni napad iz pravca sjevera tek je predstojao, jer su velike kolone četnika, navodno ih je bilo čak 1000 – koje su zauzele Foču početkom prosinca – 5. siječnja prošle uz Kalinovik na jug prema Oblju,²⁷ a nastupali su pod srpskom zastavom.²⁸ Usporedo sa slanjem manjih postrojbi na okolne planinske putove, koji su okruživali borčanska sela, glavnina četnika kretala se glavnom lokalnom komunikacijom koja je od Kalinovika preko Oblja, Uloga i Plužina vodila prema Fojnici, a odatle u Gacko. Opkolivši sva navedena sela, četnici su 6. siječnja zauzeli i spalili sela Ravni i Vratnica. Stanovništvo sela, očekujući napad, pobjeglo je, tako da nakon njihovog zauzimanja nitko nije stradao.²⁹ Idućega dana, 7. siječnja, posadi u Fojnici, koja je bila opkoljena od prošloga dana, dogodilo se nešto neočekivano: cijelo mjesto opkolila je talijanska vojska i pripadnike fojničke postaje u četiri kamiona prebacila u Gacko prepustivši Fojnicu četnicima. Događaj je djelovao demoralizirajuće na muslimansko pučanstvo i vlast u Gackom, jer je postalo očito da četnici uz vojnu silu imaju i jake političke veze s talijanskom vojskom. Posebno je sumorna bila činjenica da je talijanska vojska vraćala pripadnike postaje u Gacko u uvjetima kada su četnici opkoljavali ostale postaje između Kalinovika i Gacka.³⁰ Jedna od tih postaja, Klinja,

²⁴ HR-HDA-1502, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.

²⁵ Isto.

²⁶ HR-HDA-1502, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.; *Zbornik*, IV/3, 394: Izvješće III. domobranskog zbora od 8. 1. 1942.

²⁷ *Zbornik*, IV/3, 392: Izvješće III. domobranskog zbora od 6. 1. 1942.

²⁸ *Zbornik*, IV/3, 395: Izvješće III. domobranskog zbora od 8. 1. 1942.

²⁹ HR-HDA-1502, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.; *Zbornik*, IV/3, 394: Izvješće III. domobranskog zbora od 8. 1. 1942.

³⁰ HR-HDA-1502, kut. 7, 31./42.: Izvješće K. O. Gacko od 10. 1. 1942.

5 km istočno od Uloga, zauzeta je 8. siječnja, a njezina se posada, nakon gotovo cjelodnevne borbe, povukla u Ulog.³¹ Osim hrvatske posade, u Ulogu je bilo i 70 talijanskih vojnika. Zbog toga četnici nisu napadali Ulog, iako su ga blokirali, nego su odlučili pred hrvatskom posadom u Ulogu demonstrirati svoju političku moć i veze s talijanskom vojskom, došavši 9. siječnja na pregovore u Ulog. Dolazak četnika u Ulog tamošnja hrvatska posada je vidjela, ali nadređene nije mogla izvijestiti o sadržaju četničko-talijanskih pregovora jer im nije prisustvovala.³²

Dan nakon ulaska u Fojnicu, 8. siječnja, četnici su krenuli u napad na zapad, cestom koja iz Plužina ide prema Nevesinju. Istoga dana zauzeli su i spalili muslimanska sela Jezero, Sela, Susječno i Rajac. Stanovništvo tih sela pobjeglo je u dva pravca, u Nevesinje i Ulog.³³ Idućega dana, 9. siječnja, usporedo s odlaskom pregovarača u Ulog, četnici su napali selo Gapiće. Premda su spalili nekoliko kuća, Gapiće nisu uspjeli zauzeti. Nakon što je uspjela obraniti Gapiće, muslimanska milicija iz skupa sela s tog područja krenula je u protunapad i 11. siječnja pod svoj nadzor vratila je selo Susječno.³⁴ Ohrabrena ovim uspjehom, 12. siječnja napad je nastavila, te su u cjelodnevnoj borbi do 13. siječnja zauzeta i zapaljena srpska sela Bak i Trešnjevica.³⁵

Ovaj protunapad, koji je izravno utjecao na popuštanje četničkog obruča oko Uloga, a time i na stanje oko Borča i Gacka, poduzela je milicija iz Bjelimića. Bjelimić je bio naziv za muslimanska sela u planinskom predjelu zapadno od ceste Kalinovik – Ulog. U Bjelimiću je bila postaja s 20 oružnika koja je u formalnom smislu bila dio oružničkog voda Konjic,³⁶ premda je njeno područje djelovanja u većoj mjeri bilo orijentirano na Kalinovik i Nevesinje koji su joj bili bliže. Pod svojim operativnim zapovjedništvom, oružnici na tom području koordinirali su akcije naoružanih seljaka s tog područja, ustrojenih na sličan način kao postrojbe iz Borča i Fazlagića Kule.

Zbog četničkog nadzora nad cijelom glavnom komunikacijom između Kalinovika, Nevesinja i Gacka, postrojbe NDH smještene u većim selima odlučile su izvesti protunapad preko okolnih planinskih putova. Uporišta za protunapade bila su muslimanska sela u planinskim predjelima izvan glavne komunikacije. Jugoistočno od Kalinovika to je bio Borač, a jugozapadno Bjelimić. Akciju je vodila bjelimička milicija, dok se posada u Borču, koja je u obruču bila od 7. siječnja, odnosno nakon četničkog ulaska u Fojnicu, prvenstveno trebala održati. Nakon protunapada iz Bjelimića, obruč oko Uloga je popustio jer su se četnici s tog područja povukli 5 kilometara sjeverno, prema svojoj postaji u Oblju.³⁷

³¹ *Zbornik*, IV/3, 428: Izvješće 4. oružničke pukovnije od 26. 1. 1942.

³² ZUDD, kut. 4, 275./42.: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 18. 2. 1942.; Dedijer i Miletić, 1990., str. 136: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 9. 2. 1942.

³³ Dedijer i Miletić, 1990., str. 136: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 9. 2. 1942.

³⁴ ZUDD, kut. 4, 275./42.: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 18. 2. 1942.

³⁵ Dedijer i Miletić, 1990., str. 136 i 110: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 9. 2. 1942.; Izvješće Boška Todorovića od 26. 1. 1942.

³⁶ Dedijer i Miletić, 1990., str. 137: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 9. 2. 1942.

³⁷ Dedijer i Miletić, 1990., str. 136: Izvješće Oružničkog krila Mostar od 9. 2. 1942.

Povlačenje četničkih snaga oko Uloga i, po svemu sudeći, vijest o njihovom neuspjehu u sukobu s bjelimičkom milicijom, proširio se i među četnicima koji su napadali na Borač. Iako je prilično velikom broju četnika, kojih je navodno bilo „preko 1000“, u prvom napadu 16. siječnja uspjelo zauzeti sela Jabuka, Luka Zurović i Mjedenik, borčanska milicija pod vodstvom oružničkog časnika Banovca uspjela je 17. siječnja zaustaviti njihov daljnji prodor i vratiti Luku Zurovića pod svoju vlast. Ohrabrena tim uspjehom i ojačana ljudstvom i municijom iz Gacka, milicija je 18. siječnja prešla u protunapad i zapalila srpska sela Braka i Kriva Jela. Tijekom idućih dana milicija je nastavila napadati i do 21. siječnja zauzela je i spalila srpska sela Pločnik, Presjedovac, Dubrava i Hrastovac u dolini rijeke Neretve.

Premda je akcija poduzeta iz Bjelimića za sve posade NDH u trokutu Kalinovik – Nevesinje – Gacko nesumnjivo predstavljala veliki uspjeh, na nju je utjecala činjenica da naoružana skupina koja je napadala Borač nije bila jedinstvena, nego se sastojala od tri grupe: četnika iz istočne Bosne, naoružanih lokalnih srpskih seljaka i crnogorskih partizanskih postrojbi. Svaka od ove tri grupe imala je vlastite interese koje je pokušala ostvariti na račun druge dvije. Četnicima i partizanima cilj je bio proširiti svoj utjecaj na ovo područje, dok su srpski seljaci preko svojih seoskih predstavnika pokušavali ostvariti lokalnu autonomiju uklanjanjem NDH sa svog područja. U neprijateljstvu prema NDH podudarali su se interesi sve tri strane, ali su se razilazili u odnosu prema talijanskoj vojsci, koju su kao neprijateljsku doživljavali samo partizani.³⁸ Također, srpski seljaci između Nevesinja i Gacka, premda su se i sami nazivali četnicima, nisu se bili spremni podrediti zapovjednicima pristiglim iz istočne Bosne. To je vidljivo iz razvoja događaja započetog sredinom siječnja, nakon protunapada bjelimičke milicije.

Ovim je protunapadom glavnina četničkih snaga, grupirana od Bjelimića do Borča, bila zauzeta sukobom, što su partizani pokušali iskoristiti za smanjivanje četničkog utjecaja. Četničke postrojbe koje su stigle iz fočanskog kotara bile su pod zapovjedništvom majora Boška Todorovića, časnika bivše jugoslavenske kraljevske vojske i zapovjednika Jugoslavenske vojske u otadžbini za istočnu Bosnu i Hercegovinu.³⁹ Došavši na područje južno od Kalinovika, Todorović se suočio s teškom situacijom jer između Nevesinja i Gacka nije bilo četničkih postrojbi koje bi spremno izvršavale njegove zapovijedi,⁴⁰ nego je njihova lojalnost ovisila o snazi postrojbi koje je Todorović doveo iz istočne Bosne. Todorović je u sjevernu Hercegovinu iz istočne Bosne doveo četnički odred Radivoja Kosorića iz Rogatice, te je vjerojatno mobilizirao dio fočanskog četničkog odreda Sergija Mihailovića.⁴¹ Također, prilikom kretanja od Foče preko Kalinovika do Uloga, na putu je mobilizirao Srbe iz tamošnjih sela. No takva naoružana skupina, iako brojčano impozantna, nije bila homogena. Borce

³⁸ HR-HDA-1502, kut. 7, 46./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 1. 1942.

³⁹ Dedijer i Miletić, 1990., str. 190: Zapovijed Todorovića od 6. 1. 1942.

⁴⁰ Dedijer i Miletić, 1990., str. 109: Izvješće Todorovića od 26. 1. 1942.

⁴¹ Dedijer i Miletić, 1990., str. 110: Izvješće Todorovića od 26. 1. 1942. Dok o prisutnosti Kosorića u istočnoj Hercegovini postoji Todorovićevo izvješće, o prisutnosti dijela Mihailovićeovog odreda može se nagađati na temelju Očkovo izvješća. HR-HDA-0491, 1635/1942.: Iskaz Dragutina Očka 29. 1. 1942.

koje je mobilizirao tijekom kretanja prema jugu, Todorović nije mogao duže držati disciplinirane, što je poslije došlo do izražaja.

Nakon što su Todorovićeve snage prvi put zaustavljene u Gapićima 9. siječnja, te nakon što se 13. siječnja proširila vijest o padu srpskih sela Baka i Trešnjevica, moral ovog heterogenog ljudstva počeo je slabiti, što su iskoristili crnogorski partizani koji su počeli širiti glasine da je Todorović poginuo. Za neuspjeh u borbama s bjelimičkom milicijom djelomično je bio kriv i sam Todorović, koji nije osobno vodio napad, nego je kao zapovjednika, uz vođu nevesinjskih četnika Tomu Guzinu, odredio rogatičkog četničkog zapovjednika Kosorića. U to se vrijeme Todorović nalazio na položajima oko borčanskih sela, gdje je, kako se može zaključiti između redaka njegovog izvješća od 26. siječnja, uspostavio usmeni dogovor o vojnoj suradnji s crnogorskim partizanima.

Nakon što je sredinom siječnja postalo očito da neće biti moguće zauzeti ni Bjelelimić ni Borač, partizani su započeli s defetističkom propagandom koja se temeljila na tome da je Todorović poginuo. U to vrijeme on je bio u selu Vrba, sjeveroistočno od Gackog, gdje su ga partizani zarobili 19. siječnja. Oba pratioca su mu ubijena, te je on, „nešto na prevaru, a nešto na silu“, odveden u pravcu Crne Gore. Iz zarobljeništva ga je 23. siječnja spasio pop Radojica Perišić, zapovjednik skupine srpskih sela iz sjeveroistočnog dijela gatačkog kotara.⁴²

Poslije probijanja iz partizanskog obruča, Perišićev odred odveo je Todorovića u smjeru zapada, u pravcu Nevesinja, u selo Bratač⁴³ kod Petra Samardžića, zapovjednika lokalnog četničkog odreda.⁴⁴ Međutim, neovisno o tome što je Todorović preživio ovu partizansku akciju, njegov cilj nije ostvaren. Stvaranje njegove organizacije u sjevernoj Hercegovini nije uspjelo jer su se Bjelelimić i Borač uspjeli obraniti, dok se utjecaj crnogorskih partizana proširio. Također, od trenutka kada ga je Perišić spasio, Todorović je postao svojevrsnim taocem lokalnih četničkih zapovjednika jer su se postrojbe koje je doveo u međuvremenu vratile u istočnu Bosnu.⁴⁵ Demoralizacija uzrokovana ovim slijedom događaja utjecala je na odnos snaga između četnika i partizana u fočanskom, gatačkom i nevesinjskom kotaru. Odnos snaga se mijenjao u korist partizana, a kulminirao je kad su crnogorski partizani potkraj siječnja zauzeli Foču.⁴⁶ Četnički obruč oko Borča i Gacka u zadnjim danima siječnja postao je partizanski.

⁴² Dedijer i Miletić, 1990., str. 110: Izvješće Todorovića od 26. 1. 1942.

⁴³ Dedijer i Miletić, 1990., str. 132–133: Todorovićevo zapovijed od 6. 2. 1942.

⁴⁴ ZUDD, kut. 3, 918./42.: Izvješće Velike župe Hum od 28. 3. 1942.

⁴⁵ *Zbornik*, II/2, 311: Josip Broz Tito Svetozaru Vukmanoviću Tempu u veljači 1942.

⁴⁶ *Zbornik*, II/2, 284: Vrhovni štab Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku 30. 1. 1942.; Dedijer i Miletić, 1990., str. 132: Todorovićevo zapovijed od 6. 2. 1942.

DOGAĐAJI TIJEKOM VELJAČE I OŽUJKA

Veljača i ožujak u gatačkom kotaru protekli su u daljnjem jačanju partizana. Uz djelomičnu iznimku nevesinjskog kotara na zapadu, i blokirani kalinovački garnizon na sjeveru, područje gatačkog kotara, na kojem se vlast NDH uspjela održati, bilo je u blokadi iz pravca sjevera, istoka i juga. Dok su u siječnju blokadu provodili četnici i partizani, koji su se međusobno sukobljavali⁴⁷ pa je njihov sukob donekle olakšavao rad kotarskih vlasti u Gackom, blokada tijekom veljače i ožujka bila je isključivo partizanska, što je dovelo do stvaranja homogenog obruča. Četnički pokret je od kraja siječnja kontinuirano slabio, a posve je slomljen 20. veljače kada je u selu Bratač, u istočnom dijelu nevesinjskog kotara, partizanska patrola likvidirala Todorovića.⁴⁸ Nakon toga se partizanski pokret proširio i na istočni dio nevesinjskog kotara, što je dovelo do blokade hrvatskih posada u gatačkom kotaru sa svih strana.

U ostalim kotarevima Velike župe Dubrava u istočnoj Hercegovini – Čapljini, Stocu, Ravnomo, Trebinju i Bileći – stanje je bilo teško, ali je, prema ocjeni ureda Velike župe, u gatačkom kotaru bilo najteže.⁴⁹ To je bilo najvidljivije u načinu na koji je Velika župa Dubrava prikupljala podatke o događajima u gatačkom kotaru. Dok s vlastima nekih kotareva ured Velike župe Dubrava povremeno nije imao kontakt, s vlastima u Gackom nije ih imao uopće.⁵⁰ Kotarska vlast u Gackom znala je da nadređene institucije njezina izvješća ne primaju i to je u jednom izvješću jasno navela.⁵¹ Osim toga, kotarska vlast u Gackom se zbog partizanske blokade nije mogla ni opskrbljivati. Povremena pomoć stizala je iz Velike župe Hum, komunikacijom od Mostara do Nevesinja. Međutim, i ta pomoć dolazila je isključivo povremenom intervencijom snažnih talijanskih postrojbi koje su, zbog svojih interesa, rijetko iz Nevesinja išle u Gacko.⁵²

Tjedan dana nakon likvidacije Todorovića, 26. veljače, partizani su napali Ulog kojeg su hrvatska i talijanska posada jedva uspjele obraniti. Partizansko zauzimanje Uloga spriječila je polubojna iz sastava talijanske 1. divizije Taurinense.⁵³ Ova divizija je krajem siječnja stigla na hercegovačko područje kao pojačanje⁵⁴ i imala je ulogu interventne postrojbe koja je posadnim talijanskim divizijama trebala pomoći da održe položaje. U borbi kod Uloga poginuo je jedan oružnik, a dvojica su ranjena, dok je talijanska vojska imala 10 mrtvih i više ranjenih.⁵⁵ Iako Ulog tada nije zauzet, talijansko zapovjedništvo odlučilo ga je napustiti jer je ocijenilo da ga u slučaju

⁴⁷ HR-HDA-1502, kut. 7, 46./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 1. 1942.

⁴⁸ HR-HDA-1502, kut. 7, 57./42.: Izvješće K. O. Gacko od 21. 2. 1942.

⁴⁹ HR-HDA-1502, kut. 4, 7./42.: Mjesečno izvješće Velike župe Dubrava od 31. 1. 1942.

⁵⁰ HR-HDA-1502, kut. 6, 74./42.: Izvješće Župske redarstvene oblasti Dubrovnik od 15. 1. 1942.; kut. 7., 74./42.: Izvješće Župske redarstvene oblasti Dubrovnik od 17. 3. 1942.; *Zbornik*, IV/3, 549: Izvješće Velike župe Dubrava od 17. 3. 1942.

⁵¹ HR-HDA-1502, kut. 6, 507./41.: Izvješće K. O. Gacko od 1. 1. 1942.

⁵² HR-HDA-1502, kut. 4, 9./42.: Izvješće Velike župe Dubrava od 28. 2. 1942.

⁵³ ZUDD, kut. 3, 56./42.: Obća bojna relacija III. domobranskog zbora za veljaču 1942.

⁵⁴ HR-HDA-1502, kut. 6, 89./42.: Izvješće oružničkog krila Dubrovnik od 5. 2. 1942.

⁵⁵ ZUDD, kut. 3, 56./42.: Obća bojna relacija III. domobranskog zbora za veljaču 1942.

ponovnog napada neće moći obraniti. U skladu s tom odlukom, posada iz Uloga, uključujući vojne i civilne vlasti NDH, povukla se dva tjedna kasnije, 11. ožujka, u Nevesinje.⁵⁶

Sudbinu Uloga slijedile su i Plužine i Rilje, dvije manje postaje u široj okolici Nevesinja. Prvo se zbog straha od partizanskog napada posada Rilje iz Oružničkog voda Nevesinje 20. ožujka samovoljno povukla u pravcu Nevesinja. Grupu oružnika na putu su zarobili Samardžićevi četnici, „uzeli [im] sve što su ponijeli sa postaje Rilje, te [ih] zatim uputili u obližnje muslimansko selo Postoljani”.⁵⁷ Istoga dana su partizani iz nevesinjskog kotara krenuli u napad na Plužine i okolna srpska sela koja su nadzirali Samardžićevi četnici. Žestoke borbe trajale su do 27. ožujka kada su se Samardžićevi četnici, kojima je posada od 240 talijanskih vojnika iz Plužina davala artiljerijsku podršku, povukli u Nevesinje. Nakon protjerivanja četnika, partizani su uz Plužine zauzeli i srpska sela Kifino Selo, Bratač i Lukavac.⁵⁸

Nakon što su partizani zauzeli Ulog, Plužine i Rilje, na cesti između Kalinovika, Uloga i Nevesinja održala se samo oružnička postaja Kruševljani, a i ona je bila pod neprestanim udarima partizanskih snaga.⁵⁹ Postaja u Kruševljanima bila je blokirana i nije mogla utjecati na kretanje partizana između Nevesinja i Gacka. Na taj je način partizanima prepušten put koji je bio uvjet za obranu Borča, a time i Gacka. Time su partizani dodatno ojačali blokiravši Gacko i sa zapada. Stanje je nakon toga postalo opasno i za nevesinjski kotar, čija je kotarska vlast pod dojmom povlačenja talijanske vojske pred partizanima strahovala da će Talijani napustiti i Nevesinje „i time dovesti u veoma kritičan položaj našu posadu i oružnike, a pogotovo stanovništvo”.⁶⁰

Jačanje partizanskih snaga u nevesinjskom kotaru, uz ostale probleme u kotaru Gacko, izravno je utjecalo i na pitanje prehrane. Zbog prekida jedinog preostalog puta, onoga za Nevesinje, Gacko se snabdijevalo izbacivanjem pomoći iz zrakoplova. Na temelju dostupnih podataka može se zaključiti da je u tom razdoblju pomoć ove vrste upućena samo jednom – 18. ožujka – kada je zrakoplov III. domobranskog zbora iz Sarajeva u Gacko bacio hranu i municiju.⁶¹ Otežani uvjeti snabdijevanja utjecali su na higijenske prilike u Gackom: u prenatrpanom kotarskom sjedištu po ulicama su ležali bolesni i izgledniji izbjeglice iz fočanskog i gatačkog kotara, a oskudna sredstva kojima je raspolagala kotarska vlast nisu mogla zadovoljiti njihove potrebe, te su izbjeglice zbog iscrpljenosti i umirali.⁶²

⁵⁶ ZUDD, kut. 3, 2625./42.: Obća bojna relacija III. domobranskog zbora za ožujak 1942.

⁵⁷ ZUDD, kut. 3, 918./42.: Izvješće Velike župe Hum od 28. 3. 1942.

⁵⁸ ZUDD, kut. 3, 2625./42.: Obća bojna relacija III. domobranskog zbora za ožujak 1942.; 101./42.: Izvješće K. O. Nevesinje od 31. 3. 1942.; *Zbornik*, IV/4, 314, 332–333: Izvješće Velike župe Hum od 7. 4. i 28. 4. 1942.

⁵⁹ ZUDD, kut. 3, 918./42.: Izvješće Velike župe Hum od 28. 3. 1942.

⁶⁰ *Zbornik*, IV/4, 314: Izvješće Velike župe Hum od 7. 4. 1942.

⁶¹ *Zbornik*, IV/3, 558–559: Izvješće III. domobranskog zbora od 19. 3. 1942. Vijest o događaju potvrđuje i činjenica da je idućega dana, 19. ožujka, vjerojatno zbog vijesti o dolasku pomoći, 300 partizana napalo gatačko selo Ključ, koje se uspjelo obraniti. HR-HDA-1502, kut. 7, 73./42.: Izvješće K. O. Gacko od 24. 3. 1942.

⁶² *Zbornik*, IV/3, 549: Izvješće Velike župe Dubrava od 17. 3. 1942.

DOGAĐAJI TIJEKOM TRAVNJA I SVIBNJA

Krajem ožujka u gatačkom kotaru jačale su partizanske snage koje su na ovo područje nadirale iz svih smjerova. Partizanski pokret ojačao je do te mjere da su vlasti NDH kao opasnost za svoje interese uočile daljnje potiskivanje lokalnih četnika iz srpskih sela. Kontinuirano jačanje crnogorskih partizana na jedinstvenom području istočne Bosne i istočne Hercegovine pratio je postupni prelazak lokalnog srpskog stanovništva na njihovu stranu.

Najpoznatiji srpski ustanik iz kotara Gacko koji je prešao partizanima bio je Mirko Avdalović, jedan od vođa „lipanjskog ustanka“, porijeklom iz strategijski važnog sela Stepen uz cestu koja je povezivala Avtovac s Bilećom.⁶³ Avdalović se u svjetonazorskom smislu nije mnogo razlikovao od druge dvojice lokalnih srpskih vođa, četnika popa Radojice Perišića i Marka Popovića, ali je bio politički spretniji jer je do prelaska u partizane surađivao i s njima i s talijanskim posadama u kotaru Gacko.⁶⁴ Nakon Avdalovićevog prelaska u partizane, na području kotara Gacko formirale su se tri jake partizanske skupine. Prva, crnogorska, u selu Vrba u sjeveroistočnom dijelu kotara, druga, Avdalovićeva, u selu Stepen u jugoistočnom dijelu kotara, i treća, hercegovačko-crnogorska, formirana u Prvi hercegovački udarni bataljun od 350 boraca pod zapovjedništvom Vlade Šegrta, na putu između Nevesinja i Gacka, smještena u selima Bratač i Lukavac. Šegrtovoj skupini se po potrebi priključivala i četvrta skupina, bosanska, iz pravca Foče i Kalinovika.⁶⁵

Zbog jačanja partizana talijanska vojska postala je aktivnija i krajem ožujka artiljerijom i zrakoplovstvom podržala napade četnika na partizane.⁶⁶ Međutim, ti su napadi bili neuspješni jer tehnička nadmoć talijanske vojske nije mogla nadomjestiti ljudski faktor – brojnost i bolju organiziranost partizanskih skupina u odnosu na lokalne četničke odrede. Nakon neuspjeha talijanske vojske i četnika uslijedio je partizanski udar. Ojačani Avdalovićevim ljudima, partizani su početkom travnja napali srpska sela gatačkog kotara. Prvo su 1. travnja zauzeli Gradinu i Lukavicu, a predvečer i Draželjevo⁶⁷ u kojem su pobili 14 Popovićevih rođaka, a zatim su napali Nadiniće i Medaniće. Zauzimanje ovih sela spriječila je intervencija hrvatske i talijanske posade iz Gacka. Pred njom su se partizani povukli bez borbe.⁶⁸

⁶³ HR-HDA-1502, kut. 1, 666./41.: Izvješće K. O. Gacko od 16. 12. 1941.; *Zbornik*, IV/5, 348: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁶⁴ HR-HDA-1502, kut. 9, 195./42.: Izvješće K. O. Gacko od 16. 5. 1942.

⁶⁵ HR-HDA-1502, kut. 7, 73./42.: Izvješće K. O. Gacko od 24. 3. 1942.; kut. 9, 305./42.: Izvješće K. O. Gacko od 11. 5. 1942.; ZUDD, kut. 3, 2005./42.: Izvješće III. domobranskog zbora od 7. 5. 1942.; *Zbornik*, IV/4, 314: Izvješće Velike župe Hum od 7. 4. 1942.; IV/5, 347–348: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁶⁶ HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42. Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.; *Zbornik*, IV/4, 313–314: Izvješće Velike župe Hum od 7. 4. 1942.

⁶⁷ *Zbornik*, IV/5, 347: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942. Kotarska oblast Gacko u izvješću istoga dana navela je da su u borbi s četnicima partizani zauzeli samo Draželjevo, dok zauzimanje Gradine i Lukavice nisu spomenuli. HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42. Izvješće K. O. Gacko 5. 4. 1942.

⁶⁸ HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42. Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.

Međutim, i idućih su dana partizani napadali srpska sela, te su 4. travnja u 4 sata ujutro zauzeli sela Dobrelji, Gareva i Kazanci, odakle su se četnici povukli nakon kraće borbe. Kako bi spriječio daljnje partizansko nadiranje, zapovjednik III. satnije Šimunčić je s milicijom iz Fazlagića Kule i pripadnicima oružničkih postaja u selima Ključ i Međulić napao selo Stepen, kojeg je djelomično zauzeo do 9 sati ujutro. Budući da su partizani nakon brzog potiskivanja četnika glavninu snaga usmjerili prema Stepenu, Šimunčić je naredio povlačenje sat vremena nakon početka napada, pa se njegova posada povukla u Fazlagića Kulu.⁶⁹ Iz istočnog dijela kotara Gacko partizani su krenuli na jug, u kotar Bileća, ugrozivši i tamošnju civilnu i vojnu vlast NDH. Uz partizansku blokadu, posada u Bileći imala je i tehničkih problema jer njezin vojni radio nije mogao slati telegrame.⁷⁰ Zbog ugroženosti mjesta, zapovjedništvo Oružničkog krila Bileća premjestilo se na jug, u Trebinje,⁷¹ čime se još više udaljilo od svojih vodova u Gacku i Nevesinju.

Spomenuti opis događaja najjasnije je ukazao na ambivalentan odnos hrvatske vlasti u kotaru Gacko prema četnicima. Premda ih je vlast u Gackom smatrala neprijateljima, zbog neprestanog jačanja partizana četnici su doživljeni kao vojna formacija koja omogućuje slabljenje partizanskih snaga jer su u operativnom smislu svojom prisutnošću odvlačili dio partizanskih postrojbi. Sukladno tome, vlast u Gacku znala je da je partizansko zauzimanje srpskih sela prvi korak u njihovom napadu na Borač, a zatim i na Gacko. Četnici su otišli korak dalje te je Popović, nakon pogibije svojih rođaka, došao u Gacko i ponudio suradnju u cilju „smetanja koncentracije partizana”. U tom trenutku Popović je nadzirao još samo sela Miholjača i Ulinje,⁷² a nekoliko dana kasnije, sudeći prema izvješću kotarske vlasti Gacko, izgubio je i Ulinje.⁷³ Nakon toga su četnici u gatačkom kotaru imali 400–500 naoružanih vojnika koji su se grupirali u Miholjači, s talijanskom posadom u Avtovcu kao zaledem.⁷⁴

Zbog ove su situacije iz Gacka preko Nevesinja vojnim telegramima poslani pozivi za pomoć u Mostar, jer je veza preko Bileće i Trebinja za Dubrovnik bila prekinuta još od ranije.

Molbe su upućene hrvatskim vojnim i civilnim vlastima u Mostaru, 6. domobranskoj diviziji i uredu Velike župe Hum, te zapovjedništvu talijanskih postrojbi.⁷⁵ Talijanska vojska, smatrajući da njezini interesi još nisu ugroženi, nije odgovorila na molbu, a hrvatske vlasti u Mostaru, zaokupljene problemima na sjeveru Velike župe Hum, odnosno u konjičkom i nevesinjskom kotaru, odgovorile su 6. diviziji da

⁶⁹ *Zbornik*, IV/5, 348: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁷⁰ HR-HDA-1502, kut. 7, 46./42.: Izvješće K. O. Bileće od 7. 4. 1942.

⁷¹ HR-HDA-1502, kut. 8, 453./42.: Izvješće oružničkog dopukovnika Ivana Arbanasa od 13. 4. 1942.

⁷² HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42. Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.

⁷³ HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42. Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.

⁷⁴ *Zbornik*, IV/5, 348./42.: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁷⁵ HR-HDA-1502, kut. 7, 1158./42.: Velika župa Dubrava talijanskom 6. korpusu 8. 4. 1942.

ne mogu pomoći jer, uz ostale probleme koje imaju, kotar Gacko ni nije u njihovoj nadležnosti.⁷⁶

Na taj je način vlast u Gackom i sa službene strane dobila jasnu potvrdu da joj nikakva pomoć ne može stići. Zapovjednik posade u Gackom, nakon konzultacija s talijanskom posadom, odlučio je sa svojim postrojbama krenuti u napad na dva pravca. S ojačanom postrojbom u odnosu na akciju od 4. travnja ponovno je pokušao zauzeti selo Stepen, a borčansku miliciju uputio je na partizanska sela Čemerno i Izgor sjeverno od Gacka. Šimunčićeva postrojba napala je Stepen 8. travnja i ostvarila još slabiji uspjeh, te se iz okolice sela povukla brže nego zadnji put.⁷⁷

Borčanska milicija napala je dva dana kasnije, 10. travnja. Zbog svog smještaja, sela Čemerno i Izgor su smatrana jednom od osnovica za napad na Borač.⁷⁸ Budući da je 23. ožujka iz Izgora poduzet manji napad na Borač,⁷⁸ borčanska milicija imala je dodatni motiv za napad. U službenom tekstu izvješća, napisanom više od dva tjedna nakon akcije, zauzimanje tih sela opisano je ovim riječima:

Dne 10. ov. milicionari iz muslimanskog sela Borča pod vodstvom hrabrih oružnika iz Oružničke postaje Šipovica napali su na partizansko selo Izgori, te su selo popalili, kao i jedan dio sela Čemerna. Tom prilikom ranjena su dva oružnika. Borba je trajala do 4 sata po podne, kada je partizanima došlo jako pojačanje iz Crne Gore i sela Vrbe, ovoga kotara, gdje se nalazi štab partizana. Borčani su se pred velikom premoći morali povući. Tom prilikom imali su dobar plijen u stoci.⁷⁹

Ovom akcijom borčanska je posada dobila nekoliko dana tijekom kojih je najvjerojatnije odgodila napad. Međutim, spaljivanje sela samo je ogorčilo lokalno srpsko stanovništvo u dijelu gatačkog kotara pod partizanskim nadzorom. To će doći do izražaja nakon partizanskog zauzimanja Borča.

Ni u jednom od tri navedena slučaja, u dva neuspješna napada na Stepen i djelomično uspješnom napadu na Čemerno i Izgore, kao i prilikom ranijih sukoba s partizanima, talijanska vojska nije aktivno sudjelovala u akcijama, nego ih je iz daljine podržavala topništvom, ograničavajući se na držanje položaja u Avtovcu i Gackom.⁸⁰ Zbog toga je moral posada u Borču i Fazlagića Kuli dodatno bio uzdrman.

Tjedan dana nakon spaljivanja sela, 17. travnja u 3 sata ujutro, započeo je partizanski napad na Borač. Grupiranje partizana u neposrednoj okolini Borča, posada u selu Šipovica primijetila je već 16. travnja, procjenjujući njihove snage na 2000 boraca.⁸¹ Napad su vodile postrojbe koje su se planinskim putovima preko kanjona

⁷⁶ HR-HDA-1502, kut. 8, 1136./42.: Velika župa Hum 6. diviziji 18. 4. 1942.

⁷⁷ *Zbornik*, IV/5: 349: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁷⁸ HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42.: Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.

⁷⁹ HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.

⁸⁰ HR-HDA-1502, kut. 8, 90./42.: Izvješće K. O. Gacko od 5. 4. 1942.; *Zbornik*, IV/5, 349–350: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁸¹ *Zbornik*, IV/5, 351: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

Sutjeske spustile iz Foče. Njima su se pridružili crnogorski partizani koji su nadzirali istočni dio gatačkog kotara sa sjedištem u selu Vrba. I jedni i drugi u svoje su redove mobilizirali mnogo lokalnog srpskog stanovništva, željnog osvete zbog prethodnih akcija ophodnji iz Borča, a uz pješačko naoružanje raspolagali su i „teškim bacačem mina i jednim pješadijskim topom”.⁸² Napad je pripremio načelnik Vrhovnog štaba Arso Jovanović, premda ga osobno nije vodio. Plan je bio da se Borač, kao prirodna obrana Gacka, nakon zauzimanja spali, a muško stanovništvo sposobno za nošenje oružja da se nakon zarobljavanja pobije (Đilas 1990: 181–182). Cilj nije bio samo likvidirati (potencijalne) pripadnike protivničke vojske, i od neprijateljskog uporišta stvoriti temelj za daljnje akcije na širem području, nego politikom odmazde stvoriti uporište među lokalnim srpskim i crnogorskim stanovništvom zbog simbolike koju je Borač za njih imao iz ranijeg razdoblja (Đilas 1990: 181).

Akcija je bila precizno izvedena i dobro koordinirana, a najjači udar bio je usmjeren na selo Šipovica, gdje se nalazila oružnička postaja.⁸³ U napadu se polazilo od pretpostavke da će kada padne Šipovica nestati organizirane obrane, te će se svako selo samostalno boriti ili, ovisno o procjeni situacije, povući s položaja. Ova se procjena pokazala točnom.

Na vijest o grupiranju partizana, Šimunčić je iz Fazlagića Kule kao pojačanje poslao „jednu stotinu ljudi”. Premda su se sva borčanska sela žestoko odupirala brojnijem napadaču, te su mu u višesatnoj borbi nanijeli „mnogo gubitaka”⁸⁴ (navodno je ubijeno čak 600 partizana),⁸⁵ obrana se držala do 17 sati, kada se posada iz Šipovice počela povlačiti prema selu Mjedenik, dok su se civili iz sela, kao i naoružani pripadnici njihovih obitelji – šipovački milicionari – „povukli dolinom Neretve ka Ulogu”⁸⁶ odakle su se teško prohodnim planinskim putovima probili u Bjelimić.⁸⁷ Oružnici koji su se povukli u Mjedenik, uz pomoć lokalne milicije smještene u tom selu, borili su se i 18. travnja, ali o toj borbi vlast u Gackom nije imala detaljnije podatke.⁸⁸ U Gackom su prve detaljnije podatke o borbama kod Borča dobili od 30 stanovnika Borča i grupe fočanskih izbjeglica koji su se uspjeli probiti 18. travnja, ali nisu naveli konkretne podatke, spominjući samo metež i povlačenje dijela stanovništva prema Neretvi.⁸⁹ U Gacko je 19. travnja došao jedan pripadnik borčanske milicije koji je izjavio da se kod Mjedenika još 18. travnja vodila borba. Zbog te je vijesti zapovjednik lokalne milicije Ćamil Krvavac skupio 200 naoružanih mještana i 20. travnja krenuo prema Borču. Krvavčeva postrojba je zaustavljena kod sela Vratlo i u cilju izbjegavanja daljnjih gubitaka naređen je povratak u Gacko. Međutim, u

⁸² HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.

⁸³ *Zbornik*, IV/5, 351.: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁸⁴ HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.

⁸⁵ HR-HDA-1502, kut. 9, 305./42.: Izvješće K. O. Gacko od 11. 5. 1942.

⁸⁶ *Zbornik*, IV/5, 352: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁸⁷ *Zbornik*, IV/4, 348: Izvješće Velike župe Hum od 28. 4. 1942.

⁸⁸ HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.; *Zbornik*, IV/5, 352: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁸⁹ HR-HDA-1502, kut. 8, 114./42.: Izvješće K. O. Gacko od 25. 4. 1942.

bici za Vratlo „ubijen je jedan partizan kod kojeg je nađeno dosta raznih letaka i drugog propagandnog materijala”.⁹⁰ Ova činjenica, osim simboličkog uspjeha, bila je važna za utvrđivanje karaktera postrojbi koje su zauzele Borač.

Iduća četiri dana u Gackom su protekla u tmurnoj atmosferi. Uplašeni vijestima o padu Borača, stanovnici su tražili evakuaciju, ali se tome suprotstavio natporučnik Šimunčić koji je naglasio da je „svaka evakuacija bila ma u kom pravcu nemoguća, te da svaki ima ostati na svom mjestu i boriti se za svoje ognjište”. Posebno su bili ogorčeni na talijansku posadu, čiji su pripadnici na vijest o partizanskom zauzimanju Borača „izjavili da oni isključivo moraju braniti Gacko i Avtovac i da ne mogu sada odvajati snage”. Šimunčića su brinule i službene talijanske procjene o daljnjim partizanskim akcijama. Prema njihovom mišljenju, u idućim danima mogao se očekivati napad na Avtovac i Gacko, te je talijanska strana od Šimunčića zatražila da „svo ljudstvo bude u strogoj pripravnosti i da pojača posade na položajima koje drži ovaj sat [ova satnija]”.⁹¹

Nakon ove vijesti, posve neočekivano uslijedio je niz događaja koji su započeli 25. travnja. Za gatačku posadu posve iznenada, talijanska vojska toga je dana probila partizanski obruč oko Gacka kada je talijansko zrakoplovstvo iz pravca Nevesinja počelo bombardirati Slivlje i Fojnicu, sela koja su partizani nadzirali već nekoliko mjeseci.⁹² Ova akcija je iz perspektive okruženih posada bila neočekivani spas, a za talijansku stranu značila je zauzimanje povoljnih pozicija u predstojećoj operaciji Foča, koju su zajedničkim snagama trebale provesti njemačke i talijanske postrojbe (Tito 1983b: 249, bilješka 264).

Ohrabrena zrakoplovnom akcijom, koja je značila ponajprije moralnu podršku, 27. travnja je milicija iz Fazlagića Kule partizanska sela Medaniće i Nadiniće napala, zauzela i spalila. Napad su iz daljine pomagale talijanske postrojbe s bacačima mina. Dan kasnije, 28. travnja, 260. pukovnija iz sastava talijanske 22. divizije Cacciatori delle Alpi stigla je u Gacko prethodno očistivši put Nevesinje – Gacko.⁹³ Usporedo s talijanskim divizijama koje su u napad krenule iz drugih pravaca, ojačana talijanska posada iz Nevesinja krenula je 6. svibnja u čišćenje ceste do Kalinovika⁹⁴ kako bi deblokirala kalinovački garnizon i sa zapadne strane osigurala pristup Foči. Zauzimanjem ove prometnice, i ulaskom u Foču nekoliko dana kasnije, talijanska vojska je u potpunosti izmijenila odnos snaga u fočanskom, nevesinjskom, gatačkom i bilećkom kotaru.

Talijanska akcija trebala je potisnuti partizane u gatački kotar i tamo ih postupno slamati razbijajući ih u manje grupe. Premda je talijanski plan u načelu uspio, on se provodio relativno dugo, punih mjesec dana, jer su se partizani suočeni s prijetnjom uništenja „ogorčeno” borili. Međutim, plan se pokazao uspješnim jer su se pod dojmom talijanskih vojnih uspjeha počele predavati manje skupine partizana. U prvim

⁹⁰ *Zbornik*, IV/5, 352: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁹¹ Isto.

⁹² Isto.

⁹³ *Zbornik*, IV/5, 355: Izvješće Vojne krajine od 4. 5. 1942.

⁹⁴ *Zbornik*, IV/5, 360: Izvješće Ministarstva hrvatskog domobranstva od 7. 5. 1942.

danima lipnja predao se i Mirko Avdalović. Talijanske vojne vlasti su ga amnestirale od progona pod uvjetom da on zajedno s lokalnim četnicima pomogne u suzbijanju partizana koji su se tijekom lipnja nastavili boriti u istočnom dijelu gatačkog kotara. U borbi s njima, četnici su prešli na područje Crne Gore.⁹⁵

Nakon lipnja, na području gatačkog kotara, kao i na njegovom širem području, partizanske skupine su gotovo potpuno nestale, osim manjih grupa od nekoliko članova koji su se skrivali po teško prohodnim planinskim dijelovima, ali je u novim uvjetima postupno rastao četnički utjecaj, što je za vlast NDH s vremenom postajao sve veći problem.⁹⁶

ZAKLJUČAK

Za vlast Nezavisne Države Hrvatske u kotaru Gacko period od četničkog zauzimanja Foče 5. prosinca 1941. do ulaska većih postrojbi talijanske vojske u Gacko 28. travnja 1942. razdoblje je velike nestabilnosti. S obzirom na komunikacijsku ovisnost o susjednim kotarevima Foči i Nevesinju, Gacko je sa sjevera, iz pravca Foče, kontinuirano bilo ugroženo sve dok veće snage talijanske vojske nisu zauzele ta tri kotara (Foču, Gacko i Nevesinje). Nakon što su snažne četničke snage iz fočanskog kotara stigle na rub nevesinjskog i gatačkog kotara, vlast u Gackom postala je trenutno ugrožena te je do kraja siječnja vodila iscrpljujuće sukobe s četnicima. Napadima na postrojbe NDH pridružili su se i partizani, koji su otpočetak siječnja nadirali iz pravca Crne Gore, odnosno iz istočnog dijela gatačkog kotara. Osim postrojbi NDH, partizani su napadali i četnike, te su do kraja ožujka postupno gotovo u potpunosti eliminirali četnički utjecaj. Vrhunac partizanskog utjecaja u kotaru Gacko osjetio se zauzimanjem Borča, što su hrvatska i talijanska posada doživjele kao uvod u napad na Gacko. Međutim, napad na Gacko je izostao jer je desetak dana nakon partizanskog zauzimanja Borča započela intervencija talijanskih snaga u sklopu šire njemačko-talijanske operacije Foča. Nakon toga, utjecaj partizanskih snaga u kotaru Gacko i okolnom području slomljen je za duže razdoblje.

⁹⁵ HR-HDA-1502, kut. 10, 383./42.: Izvješće K. O. Gacko od 11. 6. 1942.

⁹⁶ HR-HDA-1502, kut. 10, 387./42.: Izvješće K. O. Gacko od 24. 6. 1942.

LITERATURA

Arhivski izvori

Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Mostar. Zbirka ustaško-domobranskih dokumenata.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb. Fond: Opće upravno povjereništvo Nezavisne Države Hrvatske kod II. armate talijanske vojske.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb. Fond: Velika župa Dubrava.

Objavljeni izvori

Dedijer, Vladimir i Antun Miletić. 1990. *Genocid nad Muslimanima, 1941–1945: zbornik dokumenata i svjedočenja*. Sarajevo: Svjetlost.

Đilas, Milovan. 1990. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine.

Tito, Josip Broz. 1983a. *Sabrana djela*, 8. sv. Beograd: Izdavački centar Komunist – Beogradski izdavačko-grafički zavod – Naprijed.

Tito, Josip Broz. 1983b. *Sabrana djela*, 10. sv. Beograd: Izdavački centar Komunist – Beogradski izdavačko-grafički zavod – Naprijed.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, II. sv., knjiga 2. 1954. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, IV. sv., knjiga 3. 1952. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, IV. sv., knjiga 4. 1952. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, IV. sv., knjiga 5. 1953. Beograd: Vojnoistorijski institut.

Literatura

Marijan, Davor. 2003. Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine. *Časopis za suvremenu povijest* 35(2): 545–576.

Mirošević, Franko. 2014. Velika župa Dubrava između Talijana, četnika i partizana 1942. godine. *Anali Dubrovnika* 52(2): 565–608.

CHRONOLOGY OF EVENTS IN THE DISTRICT OF GACKO FROM THE CHETNIK OCCUPATION OF FOČA IN DECEMBER OF 1941 UNTIL OPERATION FOČA IN LATE APRIL 1942

Vladimir Šumanović

SUMMARY

The author describes the sequence of events in the area of Gacko districts from December 1941 to mid-May 1942. Given the context, this six-month period makes an unique thematic whole during which the power of the Independent State of Croatia in this region was threatened first by Chetnik forces that came into the district of Gacko from the area of the district of Foča in early January 1942, and then from Partisan forces which gradually spread their influence from the direction of Montenegro. In the second half of January, in the Serbian villages in the district of Gacko the confrontation of the Chetniks and the Partisans started and was won by the Partisans. After that, the Partisans continuously strengthened, and manifested their strength with an attack on Borač. The intervention of the Italian army prevented the complete takeover of the district by the Partisans. After the Italian campaign, the Partisans were weakened, and then completely disappeared from the district of Gacko and its wider area.

Key words: Independent State of Croatia, district Gacko, Chetniks, the Partisans, Muslim militia, the Italian army, Borač.